

**KICHIK BIZNES KORXONALARIDA RISKLARNI BAHOLASH VA
BOSHQARISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH**

Umarov Azizjon Azamjon o'g'li

Qo'qon universiteti mustaqil izlanuvchisi

a.umarov@kokanduni.uz

Annotatsiya. Mazkur tezisda kichik biznes korxonalarida yuzaga keladigan risklarning turlari, ularni baholash usullari va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlari tahlil qilingan. Ishda kichik tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda risklarni identifikatsiya qilish, tahlil qilish va nazorat qilish jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, xorijiy tajriba asosida risk-menejment tizimini milliy sharoitga moslashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, risk-menejment, moliyaviy barqarorlik, risklarni boshqarish, risklarni diversifikatsiya qilish.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes korxonalari milliy iqtisodiyotning eng dinamik va bandlikni ta'minlovchi sohalaridan biri hisoblanadi. Biroq ushbu subyektlar o'z faoliyatida yirik korxonalarga nisbatan ancha yuqori darajadagi noaniqlik va risklarga duch keladi. Kichik biznesning cheklangan moliyaviy resurslari, professional boshqaruv tajribasining yetishmasligi hamda bozor sharoitlariga tez moslasha olmasligi risklarning salbiy oqibatlarini kuchaytiradi.

O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan, shu jumladan tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan¹. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, tadbirkorlik subyektlarining sezilarli qismi dastlabki uch yil ichida turli risklar ta'sirida faoliyatini to'xtatadi. Shu sababli kichik biznes korxonalarida risklarni ilmiy asoslangan tarzda baholash va samarali boshqarish mexanizmlarini shakllantirish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

¹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5614-son Farmoni, 2018-yil 5-dekabr.

Risk tushunchasi iqtisodiy adabiyotlarda korxona faoliyati natijalarining kutilgan darajadan chetga chiqish ehtimoli sifatida talqin etiladi². Kichik biznes korxonalari uchun xos bo'lgan risklarni shartli ravishda quyidagi guruhlariga ajratish mumkin: moliyaviy risklar (likvidlik yetishmasligi, kreditga bog'liqlik, valyuta kursi o'zgarishi), bozor risklari (raqobat kuchayishi, talab-taklif o'zgarishi), operatsion risklar (kadrlar almashinuvi, texnologik nosozliklar) va huquqiy-institutsional risklar (qonunchilikning o'zgarishi, litsenziyalash talablari).

1-jadval.

Kichik biznes korxonalari uchun xos risklarning tasnifi va baholash usullari

Risk turi	Asosiy omillari	Baholash usuli	Ta'sir darajasi
Moliyaviy risk	Likvidlik yetishmasligi, kreditga bog'liqlik, valyuta kursi o'zgarishi	Moliyaviy koeffitsientlar tahlili	Yuqori
Bozor riski	Raqobat kuchayishi, talab-taklif o'zgarishi	SWOT-tahlil, bozor monitoringi	O'rta
Operatsion risk	Kadrlar almashinuvi, texnologik nosozliklar	Jarayonlarni ichki audit qilish	O'rta
Huquqiy-institutsional risk	Qonunchilikning o'zgarishi, litsenziyalash talablari	Me'yoriy hujjatlar monitoringi	Past

Risklarni baholash jarayoni odatda ikki bosqichdan iborat bo'ladi: sifat tahlili va miqdoriy tahlil. Sifat tahlili bosqichida korxona faoliyatiga ta'sir etuvchi potensial risk omillari aniqlanadi va ularning yuzaga kelish ehtimoli hamda korxonaga yetkazishi mumkin bo'lgan zarar darajasi bo'yicha ekspert baholari shakllantiriladi. Miqdoriy tahlil bosqichida esa statistik va moliyaviy-matematik usullar, jumladan, sezgirlik tahlili, ssenariylar tahlili va Monte-Karlo simulyatsiyasi kabi vositalardan foydalanish tavsiya etiladi. Biroq amaliyotda kichik biznes subyektlarining aksariyati murakkab matematik modellarni qo'llash uchun zarur malaka va resurslarga ega emas, shu sababli ular ko'proq sodda va tushunarli baholash usullariga, xususan, SWOT-tahlil va risklar xaritasini tuzish usuliga murojaat qiladi.

²Aven, T. (2011). *On how to define, understand and describe risk*. Reliability Engineering & System Safety, 96(6), 623–631.

Xalqaro amaliyotda keng qo'llaniladigan COSO ERM (Enterprise Risk Management) konsepsiyasi korxonalarda risk-menejment tizimini strategiya va operatsion faoliyat bilan integratsiyalashgan holda yuritishni taqozo etadi³. Ushbu yondashuvni kichik biznes sharoitiga moslashtirish uchun uni soddalashtirilgan formatda, ya'ni risklarni tartibga solishning to'rtta bosqichidan – identifikatsiya, baholash, javob choralari va monitoring – iborat tsiklik jarayon sifatida joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Kichik biznes korxonalarida risklarni boshqarish mexanizmini takomillashtirish quyidagi asosiy yo'nalishlarda amalga oshirilishi lozim. Birinchidan, korxona darajasida risk-menejment bo'yicha mas'ul shaxs yoki guruhni tayinlash, hatto kichik jamoa sharoitida ham risklarni muntazam kuzatib borish tizimini yo'lga qo'yish zarur. Ikkinchidan, moliyaviy risklarni kamaytirish maqsadida korxonaning daromad manbalarini diversifikatsiya qilish, zaxira fondlarini shakllantirish hamda sug'urta xizmatlaridan faolroq foydalanish tavsiya etiladi.

Brigham va Ehrhardt (2020) ta'kidlashicha, korxonaning moliyaviy risklarini baholashda likvidlik, moliyaviy mustaqillik hamda aktivlar aylanuvchanligi ko'rsatkichlarini kompleks tahlil qilish moliyaviy barqarorlikni baholashning muhim vositasi hisoblanadi⁴. Uchinchidan, davlat tomonidan kichik biznesni qo'llab-quvvatlash dasturlari doirasida tadbirkorlarga risk-menejment asoslari bo'yicha maxsus o'quv kurslari va konsalting xizmatlarini tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

To'rtinchidan, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi kichik biznes uchun risklarni boshqarishning yangi imkoniyatlarini ochib bermoqda. Buxgalteriya hisobi va moliyaviy monitoringni avtomatlashtiruvchi dasturiy vositalar, shuningdek, mijozlar va yetkazib beruvchilar bilan bog'liq ma'lumotlarni tahlil qiluvchi tizimlar korxona rahbariyatiga risklarni erta bosqichda aniqlash imkonini beradi. Beshinchidan, korxona ichida risklarga nisbatan ochiq muloqot madaniyatini shakllantirish, xodimlarni potensial muammolar haqida ma'lumot berishga rag'batlantirish ham samarali boshqaruv mexanizmining muhim tarkibiy qismidir.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi yillarda respublikada faoliyat yurituvchi kichik biznes subyektlari sonining barqaror o'sishi kuzatilmoqda, biroq ularning

³COSO. Enterprise Risk Management – Integrating with Strategy and Performance. – 2017. – P. 12–15.

⁴Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2020). *Financial Management: Theory & Practice* (16th ed.). Cengage Learning.

barqaror faoliyat yuritish ko'rsatkichlari hali ham yetarli darajada emas⁵, bu esa risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi.

Kichik biznes korxonalarida risk-menejment tizimini takomillashtirishda korxona hajmi va faoliyat sohasiga qarab differensiallashgan yondashuvni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Masalan, savdo sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar uchun tovar zaxiralarini boshqarish va yetkazib berish zanjiridagi uzilishlar bilan bog'liq risklar ustuvor bo'lsa, ishlab chiqarish korxonalari uchun texnologik jihozlarning eskirishi, xomashyo narxlarining o'zgaruvchanligi va sifat nazorati bilan bog'liq risklar birinchi o'ringa chiqadi. Xizmat ko'rsatish sohasida esa mijozlar bilan munosabatlar, obro'-e'tibor riski hamda malakali kadrlarni saqlab qolish muammosi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan har bir tarmoq uchun yagona universal model emas, balki soha xususiyatlarini hisobga oluvchi moslashuvchan risk-baholash mezonlari ishlab chiqilishi lozim.

Bundan tashqari, kichik biznes korxonalarida risklarni boshqarish samaradorligini oshirishda moliyaviy institutlar va tadbirkorlik infratuzilmasi o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish katta ahamiyatga ega. Tijorat banklari va mikromoliya tashkilotlari tomonidan kichik biznes subyektlariga risklarni baholash bo'yicha maslahat xizmatlarini ko'rsatish, kredit reytingini shakllantirishda nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlarni, balki korxonaning risk-menejment amaliyotini ham hisobga olish tavsiya etiladi. Bu, o'z navbatida, tadbirkorlarni risklarni tizimli tarzda boshqarishga undaydigan qo'shimcha rag'bat vazifasini o'taydi. Shuningdek, tadbirkorlar uyushmalari va sanoat-tijorat palatalari tomonidan risklarni birgalikda taqsimlash mexanizmlari, jumladan, o'zaro sug'urta fondlarini tashkil etish tajribasini joriy etish ham istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, kichik biznes korxonalarida risklarni baholash va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish murakkab, ammo zarur vazifa hisoblanadi. Bunda xalqaro tajribadan foydalangan holda, risk-menejment jarayonlarini korxonaning real imkoniyatlariga moslashtirilgan, sodda va amaliy jihatdan qo'llash mumkin bo'lgan shaklda joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Risklarni identifikatsiya qilish, tahlil qilish, ularga javob choralarini ishlab chiqish va natijalarni muntazam monitoring qilishdan iborat kompleks yondashuv kichik biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini oshirish, ularning bozorda uzoq muddatli faoliyat yuritish qobiliyatini mustahkamlashga xizmat qiladi. Davlat tomonidan

⁵O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi rasmiy ma'lumotlari, 2024-yil.

ko'rsatilayotgan qo'llab-quvvatlash choralari bilan birgalikda, tadbirkorlarning o'zlarida risk-menejment madaniyatini shakllantirish kelgusida kichik biznesning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5614-son Farmoni, 2018-yil 5-dekabr.
2. Aven, T. (2011). *On how to define, understand and describe risk*. Reliability Engineering & System Safety, 96(6), 623–631.
3. COSO. Enterprise Risk Management – Integrating with Strategy and Performance. – 2017. – 119 p.
4. Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2020). *Financial Management: Theory & Practice* (16th ed.). Cengage Learning.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi rasmiy ma'lumotlari, 2024-yil. – www.stat.uz